

ONDOKUZUNCU YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TIP EĞİTİMİ VE KALBURÜSTÜ HEKİMLERİMİZ*

ESİN KÂHYA**

Osmanlı İmparatorluğu 14, 15, ve 16. yüzyıllarda belirli bir gelişim çizgisi göstermiştir. Ülkeler siyasî gelişmeleri yanı sıra genellikle aynı paralelde bir gelişim çizgisini diğer konularda da izlerler. Bu prensip Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olmuştur. İmparatorluk 17. yüzyıldan itibaren nasıl ki siyasî hayatında bir istikrarsızlık göstermeğe başlamışsa, aynı paralelde olarak bilim hayatında da bazı farklılaşmalar olmuştur, ancak bu değişimler gelişme yönünde olmayıp, bir gerileme, bir bozulma niteliğini taşımaktadır.

Onyedinci yüzyılda başlamış olan gerilemeyi simgeleyen işaretler, 18. yüzyılda da görülür, hissedilir. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunu bilimsel yönden Avrupa ile mukayese ettiğimiz zaman bir denklik, bir eşitlik sergilemektedir. Bu denge zamanla Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozulmuş, Avrupada bilim süratle gelişme ve ilerleme kaydederken o, aynı çizgiyi koruyamamıştır.

18. yüzyıldan itibaren ülkesindeki gerilemeyi, bozulmayı, menfi yöndeki değişimleri gayet iyi gören hükümdarlar, bazı sistemlerde değişiklik yapmağa, örneğin yeni bir ordu düzeni getirmeğe, bazı kurumlarda yeni düzenlemeler ve ülkelerinin yararına olduğunu düşündükleri bazı değişiklikler yapmağa başlamışlardır.

Onsekizinci yüzyılda, diğer bilimlerde olduğu gibi, tıp bilimlerinde de gerileme kaydedilmiştir. Bu yüzyılda genellikle daha önce yazılmış olan tıp eserleri kopye edilmiş, ya da klasik tıp eserlerinin şerhleri yapılmıştır. Bu dönemde ilginç olan noktalardan biri

* 14 Şubat 1985 tarihinde Atatürk Kültür Merkezi Konferansı olarak yapılmış olan konuşmanın genişletilmiş metni.

** Doç. Dr. Esin Kâhya, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Bilim tarihi öğretim üyesi.

Arapça ve Farsça konu ile ilgili olduğu kabul edilen bazı eserlerin çevrilmesidir. Batı dillerinden de çeviriler yapılmıştır; bu çeviriler daha çok yorum şeklinde olup, çeviriyi yapan kişi kendi bilgisini ve Batılı kaynaklardan öğrenmiş olduğu bilgileri de bu arada esere ilâve etmekteydi. Arapçadan yapılan çevirilerden en önemlilerinden biri İbn-i Sînâ'nın *El-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eseri idi.

Onsekizinci yüzyılda, meslekten doktor sayısının az olduğu ve aynı zamanda meslekten olmayan muhtelif kişilerin de doktor olarak çalıştıkları görülmektedir. Bundan dolayı hükümet karar olarak belli sınavlardan geçmemiş kişilerin doktorluk yapmalarını yasaklamıştır.

İşte bu şartlar altında hükümet bazı değişiklikler yapmak, bazı müesseseleri yenilemek ihtiyacını hissetmiştir. Onsekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda yapılan yenilik veya Batılılaşma hareketleri arasında eğitimde atılan adımları örnek olarak gösterebiliriz. Bu yüzyılda açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn (1773), Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn (1793) ve Hendesehâne (1734) ile başlayan eğitimdeki reform hareketleri daha sonraki yüzyılda, yani 19. yüzyılda da devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılda kurulan yeni eğitim müesseseleri arasında Tıp Fakültesi önemli bir yer işgal eder. Tıp Fakültesi açılmadan önce tıp eğitimi ile görevli kurum Süleymâniye Medresesi idi. Kanûnî Süleyman (1520-1566) tarafından kurulmuş olan bu külliye içinde bir de tıp medresesi bulunmaktaydı. Devletin genişleyen sınırları içinde matematik, tıp, biyoloji gibi müsbet bilimlere ihtiyaç göz önünde tutularak bu medrese kurulmuştu.¹ Bu müessese birçok önemli bilim adamı ve idarecinin yetiştiği bir kurum olmuştu. Örneğin daha sonra tıp Fakültesinin kurulmasında önemli rolü olan Mustafa Behçet Efendi de bu medreseden yetişmişti.

Süleymaniye tıp medresesi 18. yüzyılda hekim yetiştiren önemli bir kurum görünümündedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, padişah diplomasız hekimlerin hekimlik yapmalarını yasaklamıştı. Dolayısıyla hekimlerin tayini ile ilgili kararnâmelerde, onların Süleymâniye Tıp Medresesi mezunu oldukları vurgulanmaktadır.

¹ Süleymâniye Darüşşifası ile ilgili Arşiv belgesi 1962 yılında Kemal Edip Kürkcüoğlu tarafından, Vakıflar neşriyatı olarak çıkarılmıştır.

Örneğin “Süleymâniye Tıp Medresesi danışmentlerinden İsmail Halife'nin Sultan Mehmed Darüşşifası tabipliğine tayini ile ilgili belgede görüldüğü gibi”.² Bunun gibi birçok belgeyi göstermek mümkündür.³

Yine Başbakanlık Arşivinde bulunan bazı belgelerden anlaşılacağına göre, sadece hekimlerden değil, cerrahların tayinlerinde de onlardan ehliyetli olduklarını gösteren belgeler istendiği görülmektedir. Örneğin orduda hassa cerrahı olarak vazife yapan Ebû Bekir'in ordu cerrahbaşılığına tayini ile ilgili belgede, onun ‘maharetli ve hareketli bir cerrah olduğu ‘belirtildikten sonra ‘ilm-i teşrih derslerine devam eylediği ve binaenaleyh ordu cerrahlığına layık olduğu’ beyan olunmuş ve ‘tayin ve itasının rusumu buyurulmuştur’.⁴

III. Selim yeni bir tıp okulunun açılması gerektiğine inanıyordu. Ancak Batılı anlamda bir tıp okulunun kurulması için henüz şartların müsait olmadığını düşünüyordu. Çünkü yeni bir okulun kurulması demek her şeyden önce tıp disiplinlerinin temelini teşkil eden disseksiyon tatbikatının da yapılmasına bu okulda müsaade edilmesi demektir. Başbakanlık Arşivinde Sıhhiye Cevdet 96.27 C. 1182 (1768) numarada kayıtlı evraktan anlaşıldığı üzere, her ne kadar Süleymaniye Medresesinde ilm-i teşrih, yani anatomi dersleri varsa da bunlar bazı planşlar üzerinde yürütülmekte idi.

III. Selim, ülkesinin hekim ihtiyacını bir ölçüde de olsa karşılayabilmesi için, Dimitroşko Morozbeyzâdeyi, zaten mevcut olup, dil, edebiyat, ve aritmetik okutulan bir Rum okulunda bir tıp şubesi açmakla görevlendirdi. Bu okul Kuruçeşme’de 1805 tarihinde açıldı. Okul sadece Rum asıllı öğrencileri kabul ediyordu. Dimitroşko Bey zararlı faaliyetinden dolayı 1812 tarihinde idam edildi.⁵

Yeni bir tıp okulunun açılması için 1242H./1827 tarihine kadar beklemek gerekir. II. Mahmut’un yapmış olduğu bazı yenilik hareketleri arasında yeni bir tıp okulunun açılması da vardır. Padişah Süleymaniye Tıp Medresesinin artık ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu görmüştür. Gelişen bilime ülkenin de ayak uy-

² Başbakanlık Arşivi, Cevdet Sıhhiye 1436, B. 1180.

³ Başbakanlık Arşivi, Cevdet Sıhhiye, 1190 M. 1195; Cevdet Sıhhiye, 699 Ra. 1169.

⁴ Başbakanlık Arşivi, Cevdet Sıhhiye, 96 27 C. 1182.

⁵ Ergin, Osman, *Maarif Tarihi*, cilt 2, İstanbul 1940, s. 280-282; Uzluk, F. N., *Mustafa Behçet Efendi*, Ankara, 1954, s. 16-18.

durabilmesi için yeni bir tıp okulunun açılması gerekiyordu. Sorun sadece Süleymaniye Tıp Medresesinden yetişen hekimlerin yetersizliği değildi, ayrıca yabancı ülkelerden gelen ehil olmayan kişilerin ülkede hekimlik yaptığı görülmüyordu. Bunlardan bazılarının hekim oldukları bile şüpheli idi. Halbuki başta ordu için olmak üzere, bütün ülkede ehil hekimlere ihtiyaç vardı. Burada şunu ilâve etmek gerekir ki hükümet başta olmak üzere, herkes ülkede yabancı hekimlere birhayli rağbet göstermekte idi. Onlardan bir kısmına hükümetin sarayda görev verdikleri görülmektedir. Örneğin III. Selim zamanından kalma bir arşiv belgesinde İstanbulda çıkan bir veba salgınından söz edilmektedir. Bu belgeye göre ‘iki İtalyan hekim, Bicioni ve Ralli durumu İstanbulda tetkik etmek ve Anadolu da konuyla ilgili tetkiklerde bulunarak neticenin Hükümet-i Osmaniyeye’ye bildirilmesiyle hükümet tarafından görevlendirilmişlerdir.’⁶

Memleketin iyi yetişmiş hekimlere olan ihtiyacını çok iyi bilen hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi 1242H./1827 tarihinde müslüman tabib yetiştirmek üzere vermiş olduğu bir tıp mektebinin küşadiyla ilgili takririnde yeni bir tıp okulunun neden açılması gerektiğini şöyle açıkladı: “sınıfı asâkir-i cihâdiyyenin neferâtın hasta ve mecruhlarına sefer ve hazerde kânûn-u tıbb üzere bakılmak ve timar ve tedavi olunmak gerektiği açık ve seçik ise de Âsitâne-i âliyyede bulunan İslâm doktorlarının ekserisi eski tıp usulüne göre görevlerini yapıp, ve yeni tıp hakkında da bilgileri olmayıp, doktor olan kişinin ise mutlaka eski usulün ve yeni usulün bilgisini birlikte olmak üzere baktıkları hastalara, işbu iki usulle ilgili bilgisini kullanmak gerektiği akıllı kişilerce ve bilgin kişilerce açık ve seçik olduğu ve yeni usulün öğretiminin ne surette olursa olsun *yabancı dil* tahsilini gerektirdiğini kaydetmeğe lüzum olmayıp, Âsitâne-i âliyyede, şartlarına riayet şartıyla bir müstakil *Dârü’l-Tıbbiyye-i Âmire* inşasına emir verilip, bilgin öğretmenler vasıtasıyla, yeni tıp bilimi öğretilse, YÜCE TANRI’nın yardımıyla birkaç sene için Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye mensuplarına müslüman olmayan doktorların alınmasından vazgeçilebilir. Müslümanlardan dört sene içinde âlim ve bilgin, doktor ve tabib ve cerrah yetişeceğini kaydetmek dahi gereksizdir.”⁷

⁶ Başbakanlık Arşivi, Cevdet Sıhhiye, 484.

⁷ Başbakanlık Arşivi, Cevdet Sıhhiye, 1287, 26 Ca 1242; Ergin, O., s. 282-283.

Aynı belgede okulda ders verecek öğretmenlerin müslüman olmaları gerektiği vurgulanırken, ancak ilgili konuda ders verecek müslüman öğretmen bulunmadığı takdirde diğer milletlerden öğretmenlerin görevlendirilebileceği ifade edilmektedir.

Yukarıda Mustafa Behçet Efendi'nin takririnden nakledilen kısımdan da anlaşılacağı veçhile, tıp eğitiminde yabancı dille eğitim vurgulanmaktadır. Tıp Fakültesi eğitim ve öğretim programına bakıldığında yeni okulda bu görüşün paralelinde olarak, öğretimin Türkçe olmayıp, Fransızca olduğunu görüyoruz. Programda ise Fransızca sarf ve nahiv dersleri görülmektedir.

Bütün bu noktalar göz önünde bulundurularak, 18. yüzyıl sonunda ve ondokuzuncu yüzyıl başlarında Fransada tıp eğitiminin durumunu gözden geçirip, bizdeki tıp eğitimine ne ölçüde etki ettiğini belirlemeğe çalışalım.

Fransada İhtilâle kadar olan devrede üniversitelerin müstakil olduğu görülmektedir. Krallar maddî ve manevî olarak üniversiteleri desteklemişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden birini IX. Charles vermiştir. O, tıp öğrencilerinin tıp bitkilerini daha iyi öğrenmeleri için Tıp Fakültesinin karşısında bir botanik bahçesi açılmasını emretmiştir. Ayrıca anatomi dersleri için bir anfiteatr açılmasında da destek olduğu bilinmektedir.⁸

Fransada İhtilâlden önce üniversite işlerliğini kaybetmişti, 1785'de Paris Tıp Fakültesinde ders vermek üzere yeni doktorların gelmediği söylenir. İhtilâl yıllarında ise Fransada birçok müessesede olduğu gibi, üniversitelerde de eğitim durmuştur.

15 Eylül 1793'te alınan bir kararla (14 frimaire an III) kolej ve fakülteler kaldırıldı. Paris, Montpellier, ve Strasburg'da birer Ecole de Santé (Sağlık Okulu) kurulacaktı. Bu okullar Sağlık Bakanlığının emrinde olacaktı. Bu okullarda daha önce ayrı olan cerrahî ve tıp eğitimi birleştiriliyordu. Bu okullar deniz hastanelerine ve askerî hastanelere hizmet amacı ile kurulmaktaydı.

Yeni kurulan okulun öğrencileri için Cumhuriyetin her tarafına haber yollandı. Öğrenciler 17-26 yaşları arasında olanlardan ve bölgelerde, o bölgenin saygın kişilerinden biri ile bakanlığın görevlendirdiği

⁸ Binnet, Leon et Pierre Vallery-Rudot, *La Faculté de Médecine de Paris, (Cinq Siècles d'Art et d'Histoire)*, Paris 1952, s. 16-18.

2 kişi tarafından seçilecekti. Bu seçimlerde 300 öğrenci adayı tesbit edildi. Bu öğrencilere *élève de patrie* adı verildi.⁹

Okulda eğitim 12 kürsü halinde yürütüldü ve her kürsüde bir profesör ve bir o kadar da muavin vardı. Okuldaki 12 kürsü şunlardı:

1. Anatomi ve fizyoloji
2. Tıbbî kimya ve eczacılık
3. Tıbbî fizik ve hijyen
4. Haricî patoloji
5. Dahilî patoloji
6. Tıbbî tabii tarih
7. Amelî tıp
8. Haricî klinik (haricî serîriyyât)
9. Dahilî klinik (dahiliye serîriyyât)
10. İleri klinik
11. Doğum (Accouchement)
12. Adlî tıp ve tıp tarihi¹⁰

Ecole de Santé'nin düzenlenmesinde meşhur kimyager Antoine François Fourcroy'nın önemli rolü olmuştur. O Halk Komitesi üyesi idi.

Fourcroy eski Tıp Fakültesinin tamamen teorik temeller üzerine dayalı bir öğretim sürdürdüğünü, halbuki tıpta öğretimin pratiğe dönük olması gerektiğini iddia ediyordu. Öğrenciler hasta başında eğitim görmeliydiler.

Nihayet 4 Aralık 1794'de Ecole de Santé'nin kurulmuş olduğunu görüyoruz. Daha sonra, 1796'da okulun organizasyonuna dokunmadan eğitim, öğretim, ve kürsülerde ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır.

Fourcroy 11 Mart 1803'de (Le 19 vetôse an IX), devlet danışmanı olarak Ecole de Santé hakkında yeni bir rapor hazırladı. Bu rapora göre, tıp ve cerrâhî tatbikatı şartlarının acilen değiştirilmesi gerekliliğini savundu.

Ona göre, 'halkın hayatı cahil insanların elindeydi; 14 frimaire an III kararından beri (1793'deki l'Ecole de Santé'nin açılması için alınan karar) hekim ve cerrahların aldığı netice acı verici idi'.

⁹ Prévot, O., *La Faculté de la Médecine de Paris, ses Chaires, ses Annexes et son Personnel Enseignant de 1794 à 1900*, Paris 1900. s. 8-9.

¹⁰ Aynı eser, s. 12.

Bu rapordan sonra 20 prairial an XI kararı (11 Mart ve 8 Haziran 1803'de) ile cerrah ve hekimlerin mesleklerini icra için verilen müsaade kaldırıldı; hepsinden *perfecture* diploması istendi. Tıp ve cerrahî mesleğini icra edebilmek için doktor ünvanı gerekiyordu. Lisans seviyesinde eğitim mesleği icra için yeterli değildi. Özel sağlık ekipleriyle ülke çapında kontrol sağlandı. Bu kontrol mekanizması 1892'ye kadar işletildi. Bu arada tıp eğitim ve öğretim sisteminde çeşitli yeni düzenlemelerin birbirini takip ettiği görülür. 17 Mart 1808'de alınan bir kararla tıp okulu üniversite içinde bir birim haline getirildi. Bu arada tıp ve cerrahî öğretimi yeniden birbirinden ayrıldı.¹¹

19. yüzyılda Fransada tıp fakültelerinde yapılan yeni düzenlemelerle sayıları 12 olan kürsüler ilkin 23'e (1823), sonra 24'e (1829), ve 25'e (1831), nihayet 1835'de 26'ya çıkarıldı. Burada artan kürsü sayısı tıp biliminin bu dönemde göstermiş olduğu gelişmeye paralellik göstermiştir. Örneğin 1862'de histoloji müstakil bir bilim dalı olarak kabul edilirken, zihin hastalıkları 1877'de müstakil bir kürsü olmuştur. Ancak 1882'de sinir hastalıklarının müstakil bir kürsü haline gelebildiği müşahade edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda, yeni kurulan tıp okulu Mustafa Behçet Efendi'nin yukarıda sözü geçen tahririnden de anlaşılacağı üzere, 'Tulumbacıbaşılara mukaddem tahsis bulunan konak Tıbhâne-i Âmire olunmağa irade-i seniye' ile buyurulmuştur. Burası Acemioğlu kolluğu denen yerin yakınında idi.

Aynı belgede okula alınacak öğrenciler hakkında da bilgi verilmektedir. Öğrenciler 'asker-i mansûre-i muhammediyye acemileri etfalinden ve dışarıdan hâdis es-sinn ve müstaid ve vaktiyle işe yarayacağı nâsiye ahvalinden hüsn-i zan olunur kırk nefer kimesneler' olacaktır. Bundan anlaşılıyor ki okula girişte herhangi bir ön eğitim zorunluluğu getirilmemişti. Öğrencilere 'kâğıt ve kalem bahsi olmak üzere mahiye 25 kuruş duyûnu askeri mansure etmeğinden bir adet nân ve yüz dirhem lahm-ı ganem' verilebilecekti. Buradan biz öğrencilere, bugünkü deyimi ile, belli miktarlarda bir burs veya harçlık verildiği neticesine varıyoruz.

Okul dört yıl olarak düzenlenmiş olup, dördüncü sınıf, yani bugünkü birinci sınıf öğrencileri, bugünkü anlayışa göre, bir hazırlık sınıfı teşkil edeceklerdi, ve üçüncü sınıfa lâyük olanlar tıp tahsil edeceklerdi.

¹¹ Binet, Léon, et Pierre Vallery-Rudot, s. 75-81.

Yine aynı tarihte okuldaki eğitim programına işaret edilmekte, sarf ve nahv, fenn-i celil-i tıbb, ilm-i hâl gibi derslerin görüleceği beyan edilmektedir. Derslerin konuları farklı farklı olduğu için, derse göre 4 sınıfa hoca ve halife dağıtımı yapılacaktır. Hocaların ücreti 150 kuruş ve her gün 4 adet nân ve vekâye lahm-ı ganem olarak belirlenmiştir.

Mektep yatılı değildi. Sınıflara göre okutulan dersler şöyle düzenlenmişti: ¹²

4. Sınıf	III. Sınıf	II. Sınıf	I. Sınıf
Arapça	Akâid-i diniyye	Hıfz-ı sıhhat	Dahilî hastalıklar
Akâid-i diniyye	Fransızca	Fizyoloji	Haricî hastalıklar
Hikmet	Teşrih (anatomi)	Fenn-i cerrâhî	Fenn-i vilâde
Kimya	Nebâtât (Botanik)		(Doğum)
Fransızca	Hayvânât (Zooloji)		

Tıbbiyede öğretim dili Fransızca olacaktır. Bunun için dördüncü sınıfa yoğun Fransızca dersleri konmuştur. Fransızcanın yanı sıra dinî eğitimi sağlayan bazı dersler de konmuştur. Okula alınan öğrencilerin temel eğitimleri nazarı itibare alınmadığı için onlara genel bir eğitim de verilmeğe çalışılmaktaydı. Bütün bu noktaları nazarı itibare alarak ilk plânda örnek olarak seçilmiş olan Fransadaki tıp fakültelerinin eğitim programı ile Tıbbiyye-i Âmire'ninkini birbirleriyle mukayese edelim. Fransada tıp eğitimi üç yıldır. Eğer Tıphâne'nin ilk yılını hazırlık olarak kabul edersek, Osmanlı İmparatorluğunda açılmış olan ve modern tıp eğitimi veren bu okulda tıp eğitimi için üç yıl ayrılmış olduğu söylenebilir. İlk iki yılda her iki sistemde görülen dersler birbiriyle mukayese edilecek olursa hemen hemen aynı oldukları görülür, yani kimya, botanik, zooloji, anatomi ve fizyoloji, cerrahî gibi. Son sınıftaki dersler ise dahilî ve haricî hastalıklar ve doğum (accouchement) idi (her iki sistemde de aynıydı). Paris'teki Ecole de Santé'nin programında bahis konusu derslerin yanı sıra adli tıp, tıp tarihi gibi bazı yardımcı disiplinler de vardı, ki biz bunları Tıphâne'nin programında göremiyoruz. Ecole de Santé'de de dersler yıllıktı, Tıphânedeki gibi. ¹³

¹² Rıza Tahsin, *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye*, İstanbul 1328, s. 7-8.

¹³ Prévot, A., s. 16.

Yeni açılan tıp okulunun nazırı Hekimbaşı Mustafa Efendi'dir. Mektebin ilk muallimleri arasında onun kardeşi Abdülhak Efendi, Sermüneccim Osman Saip Efendi, İstefan Efendi, Bogos Efendi, Ahmet Hilmi ve Vasfi ve Hüseyin Hüsnü Efendiler vardır.

Abdülhak Efendi Süleymâniye Medresesinde yetişmiştir; Arapça ve tabii ilimler tahsil etmiştir. O, kardeşi Mustafa Behçet Efendi'den sonra okulun nazırı olmuştur (1249-1833). Son derecede gayretli bir kişi olan Abdülhak Efendi 1261 (H.)'de (1845) Maarif Nazırı olmuştur. Tekrar 1264'de (H.) (1847) mektep nazırı olarak tayin edilen Abdülhak Efendi 1270 (H.) (1853) yılında vefat etmiştir.¹⁴

Tıbbiyye-i Şâhânedede ders veren muallimlerden biri de Sermüneccim Osman Saip Efendi. O da tabii bilimler tahsil etmiş olup, mektepte anatomi dersleri vermiştir. O daima öğrenciyi cesaretlendirmiş ve yeni yeni eserlerin kaleme alınmasında onları teşvik etmiştir. Onun kendi eserlerinden birisi *Ta'lim-i Küre* olup, astronomi ile ilgilidir; İstanbulda 1264'de (H.) (1847) basılmıştır. Bu eserin bir nüshası Ali Emîri 187'de (Riyaziye) bulunmaktadır. Onun bir başka eseri ise tıp ile ilgili olup hastalıklar hakkındadır. *Ahkâmü'l-Emrâz* adını taşıyan bu eser 1252 (H.) (1836) tarihinde basılmış olup onun bir nüshası ile Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 457 numarada bulunmaktadır. Bu kitapların her ikisi de daha çok öğrenciyeye yardımcı olmak üzere kaleme alınmıştır.

İstefan Efendi, Edirneli olup, İtalyada tıp tahsil etmiştir; daha sonra İstanbula gelen İstefan Efendi, müslüman olmuştur. O Tıphânedede muallimlik yapmış ve aynı zamanda Mâbeyn-i Humâyûn'da memur olarak çalışmıştır. Burada devlet hizmetinde hekim olarak da görev yapmış olup, 1283'de (H.) (1866) ölmüştür.

Bogos Efendi Académi Française'de Fransızca öğrenmiş olup, yeni kurulan tıp mektebine Fransızca öğretmeni olarak atanmıştır.¹⁵

Tıphânededen mezun olanlara muavin ünvanı vermişlerdir. Okulun ilk mezunları arasında Fuad ve Zeki Efendi ile Aziz Bey bulunmaktadır. Keçecizâde Mustafa Efendi'nin oğlu olan Fuad Efendi ilkin Arapça ve Farsça tahsil etmiştir. Daha sonra yeni açılmış olan Tıbbiyye-i Şâhâne'ye devam ederek oradan mezun olmuştur. O, daha sonra Trablusgarba tayin olmuştur. Orada bulunduğu sürece

¹⁴ Rıza Tahsin, s. 5.

¹⁵ Aynı eser, s. 6.

kendisi ordu hekimliğini sürdürmüştür. Daha sonra İstanbul'a dönen Fuad Efendi, Bâb-ı Âli mütercim-i sanîliği görevine getirilmiştir. Çok hareketli bir meslek hayatı yaşamış olan Fuad Efendi, daha sonra hariciye nezaretine, sonra da seraskerliğe tayin olunmuştur (1278 H.) (1861). Keçecizâde Fuad Paşa olarak bilinen Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin ilk mezunlarından olan bu zat Osmanlı İmparatorluğunda yaptığı çeşitli yenilik hareketleriyle ve diplomaside şöhret yapmıştır. O keskin zekâsıyla kendisini Avrupa'da kabul ettirmiş olan bir devlet adamımızdır.

1247 (H.) (1831) tarihinde Mekteb-i Şâhâne'ye ilâve olarak Cerrâhhâne kuruldu. Burada, Paris ve Viyana tıp fakültelerinden yararlanılarak bu müessesenin kurulmuş olduğunu görüyoruz, yani bu iki eğitim kurumu örnek olarak kabul edilmiştir.

1734'de açılan Ecole de Santé'de, her ne kadar daha önce ayrı olan cerrâhî ve tıp öğretimi birleştirilmişse de, 1808'de kurulan üniversitede tıp ve cerrâhî eğitimi yeniden ayrılmıştır.

Viyana Tıp Fakültesi Osmanlı İmparatorluğunda yeni kurulan tıp bilimleri öğretiminde, özellikle cerrâhî öğretiminde etkin bir kurum olarak görülmektedir. Cerrâhhânenin bazı muallimleri bu tıp fakültesinde eğitim görmüşlerdir, bazıları ise Viyana tıp fakültesinde faal üye iken tıp bilimleri eğitimimizi yeniden düzenlemek üzere çağrılmışlardır, örneğin Dr. Bernard gibi.

Viyana Tıp Fakültesi, bazı tıp tarihçilerine göre, 19. yüzyılda tıp eğitimi veren en iyi kuruluşlardan biri idi, öyle ki Avrupanın çeşitli ülkelerinden oraya öğrenciler gelmekteydi. Viyana Tıp Fakültesi 18. yüzyılda Gerard van Swieten tarafından yeniden düzenlenmişti. O öğretim kadrosunu sınırlı tutmuş, fakat öğretilen konu sayısını arttırmıştı. Onun sayesinde devlet üniversiteyi sıkı bir şekilde kontrol edip yönlendirdi. Öğrenciye kitaptan bir şey öğretmek yerine araştırma ruhu ve yöntemi verilmeğe çalışıldı. Bunun için hasta başı tatbikatına önem verildi.¹⁶ Yazara göre, "Viyana, diğer Alman şehirleriyle mukayese edildiğinde birinci sınıf kliniklere sahipti. Erken tarihlerde belirli hastalıklara yönelik tedavi tatbikatları başlatıldı, örneğin 1784'de Kadın Doğum Kliniği, 1819'da göz kliniği gibi.¹⁷ Aynı tatbikat çalışmalarının başladığı tarihle mu-

¹⁶ Billroth, Theodor, *The Medical Sciences in the German Universities*, çeviren William Welch, New York 1924, s. 26-27.

¹⁷ Aynı eser, s. 31-37.

kayese edilecek olursa, Paris Tıp Fakültesinde benzeri çalışmaların çok daha geç tarihte başlamış olduğu görülür; örneğin göz kliniği 1878 ve obstetrik kliniği 1890'da.¹⁸ Viyana Tıp Fakültesi daha sonra diğer Alman Üniversitelerine de örnek teşkil etmiştir.

Diğer taraftan, Viyana Fakültesinin eğitim programına bakılacak olursa, şöyle bir ders listesi elde ederiz: tabii tarih, kimya, botanik, disseksiyon (teşrih, anatomi), fizyoloji, materia medica (tıbbî bitkiler, tıbbî pratik (hastabaşı tatbikatı), cerrâhî, kadın-doğum.¹⁹ Bu liste bize 1242 H. /1827 M. açılan tıp okulunun programını hatırlatmaktadır. Paris Tıp Fakültelerinde anatomi ve fizyoloji birlikte idi, halbuki Viyana Tıp Fakültesinde öğretim programında Mekteb-i Tıbbiyyedeki gibi, ayrı idi. Ancak yıllara göre ders dağılımı, Fransızca ile ders yapılması gibi bazı yönlerden de Tıbbiyyenin öğretim programında Fransız tıp eğitiminin ne kadar etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğundaki tıp eğitimi yönünden Fransız etkisinin önemini gösteren diğer bir husus da, yurt dışında tıp tahsili ve tıp uzmanlığı için gönderilen öğrencilerin, daha ziyade Fransaya, Parise gönderilmeleridir. Ayrıca zaman zaman oradan gelen doktorların tıp eğitimimizi şekillendirmekle görevlendirilmeleri de bu etkiyi canlı tutmuş, kuvvetlendirmiştir. Örneğin yukarıda söz konusu edilen ve 1247'de (H.) (1831) kurulduğu söylenen Cerrâhhâne'nin ilk müdürü Sade de Colère adlı bir Fransızdır. Bu okulda öğretim dili Türkçe idi. Cerrâhhânede okutulan belli başlı dersler şunlardı: Osmanlıca sarf ve nahiv, Osmanlıca imlâsı, genel anatomi, ameliyât-ı cerrâhî (cerrâhî patoloji), fenn-i cerrâhî-i sagîr, fenn-i esbâb-ı alâmât-ı maraziyye, müfredât-ı tıbbiye-i askeriyye, kimyâ-i cerrâhî gibi. Derslerin çoğu okul müdürü Sade de Colère tarafından veriliyordu. Osman Saip ve Topkapı Hastahanesinin tabiplerinden Kostantin Efendi de Cerrâhhâne'de ders vermekteydiler.²⁰

Cerrâhhâne'nin ilk mezunları arasında İsmail, Kâmil, Ali, Hüseyin, Şerif, Nuri, ve Veli Efendiler vardır. Bunlardan Şerif Efendi mezun olduktan sonra Tıphâne'de muallim olarak görev almıştır. İsmail Efendi ise Paris'e gidip, orada tıp tahsili yaptıktan sonra, Türkiye'ye dönmüş ve Tıphâne'de görev almıştır.

¹⁸ Prévot, A., s. 14.

¹⁹ Billroth, Theodor, s. 25.

²⁰ Rıza Tahsin, s. 13-14.

1252'de (H.) (1836) Tıphâne Galatasaray'a nakledilmiştir, ve aynı zamanda alınan bir kararla Cerrâhhâne ve Tıphâne birleştirilmiştir. Bu yeni okul Tıphâne gibi öğretimini Fransızca olarak yürütmekteydi.

Yeni açılan Tıphâne'de yeteri kadar muallim olmaması sebebiyle bu konuda yardımcı olması için Viyana'dan öğretmen istenmiştir. Viyana Tıp Fakültesi öğretmenlerinden Dr. Bernard baskı altında tutulmaması şartı ile vazifeyi kabul edip, Tıp Okuluna muallim-i evvel olarak gelmiştir.

Bernard Tıp Mektebini yeniden düzenlemek üzere çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan en önemlisi o güne kadar planşlar üzerinde yürütülen anatomi derslerinin kadavra üzerinde yapılması gereği üzerinde ısrar etmesi ve bu konuda hükûmetten müsaade almasıdır. Dr. Bernard öğrencilerin anatomi derslerinden yeteri derecede yararlanamadıklarını ileri sürmüş ve Anatomi derslerinin Avrupada olduğu gibi, kadavra üzerinde yapılması üzerinde ısrar etmiştir. Onu bu konuda okulun idarecisi ve hekimbaşı Abdullah Efendi de desteklemiştir. Abdullah Efendi disseksiyon yapılması için gereken cesetlerin Tersâne-i Âmire prangasından sağlanması konusunda yardımcı oldu. Prangada ölen esirlerin cesetleri Tıphâne anatomi derslerinde kullanılmak üzere gönderilecekti. Eğer prangada ölü mevcut değilse, ders için gerekli kadavralar Çürüklük Mezarlığındaki, fakirlerin, kimsesizlerin ölüleriyle karşılanacaktı. Ancak daha sonra alınan bir kararla sadece Tersâne-i Âmire küreğinde ölenlerin cesetlerinin kullanılması karar altına alındı.²¹

Dr. Bernard, Türkiyede bulunduğu sürece, ülkeye hizmet etmeğe çalışmıştır. O 1261'de (H.), yani ölene kadar Tıphâne'de muallim-i evvel olarak görev yapmıştır. Onun Türkçe yazılmış bazı eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Bursa Kaplıcaları ile ilgilidir. O, bu eserlerinde, Kaplıcaların ne gibi yararı olduğunu anlatmaktadır. Onun diğer eserleri arasında *Dustûr-u Edviye*, *İlm-i Nebâtât* bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir eczacılık eseri olup, ilaçlar, terkipler v.s. hakkında bilgi verir. İkincisi bir botanik kitabıdır.

1254 (H.)/1839'daki Tanzimat Fermanıyla Mekteb-i Şâhâne'ye azınlıklardan da öğrenci alınmağa başlanmıştır. Ancak bunun Türk öğrenciler üzerinde menfi etkisi olmuştur. Azınlıklardan gelen öğ-

²¹ Kâhya, Esin, Bizde Disseksiyon Ne zaman ve Nasıl Başladı, *Bellekten*, cilt 43, sayı 172 (1979), s. 749-751.

rencilerin zaten Fransızca'yı bilmeleri, onların Türk öğrencilere nisbetle daha başarılı olmasına sebep olmuştur.

Sultan II. Mahmut öğretimin Fransızca yapılmasının gayesini 1252'de (H.) (1836) Galatasaray Tıp Okulunun açılışında şöyle açıklıyordu: "sizlere Fransızca tıp tahsil ettirmekten kastımız Fransızca öğretmek değil, tıp öğretmektir". Burada padişah gayesinin modern tıp biliminin öğretilmesi demek olduğunu ifade ediyordu. Zaten hükûmetin amacı da modern tıp biliminin yurdumuzda yerleşmesi ve konuyla ilgili terminolojinin teşekkül etmesi idi.

Tıp Fakültesinde başarılı olmayan öğrenciler, böyle öğrenciler için açılmış olan Eczacılık Okuluna geçiyorlardı. Eczacılık Okulu 3 senelik bir okul olup, her yıl sınavla öğrenci bir üst sınıfa geçiyordu. Üçüncü yıl sonunda başarılı olan öğrenciye diploma verilerek orduda görev veriliyordu. Okulda okutulan belli başlı dersler arasında hikmet, kimya-i nebâtî, fenn-i saydelânî ve müfredât-ı tıb vardı.²²

1259 (H.) (1843) tarihinde Tıbbiyede yapılan sınavlara padişahın da katıldığını görüyoruz. O imtihanlara nezaret etmiştir.

1841 yılında Tıbbiyede tahsil süresi 9 yıla çıkarıldı. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci yıllarda Osmanlıca gramer, Fransızca, kimya, ve felsefe dersleri veriliyordu, altıncı sınıftan itibaren tıp eğitimi veriliyordu. Böylece öğrenci ilk beş yıl temel eğitim görmüş oluyor; onun üzerine meslekî eğitim temellendiriliyordu. Okulun öğretim kadrosuna bakıldığında genellikle Türk müslüman muallimlere pek rastlanmadığı dikkati çekmektedir. Anatomi dersini İspiçel, botaniği Salih Efendi, fenn-i ispençiyârîyi Corci Bey, zooloji dersini İstefenakî Bey, fizyolojiyi Kasbar Bey, cerrâhîyi Kostantin Karatuduri, Hıfzısıhha dersini Zagrofus, müfredât-ı tıbbî Edvaris Bey, genel patolojiyi Mouriani, ameliyât-ı cerrâhîyi Kostantin Karatudiri, dahiliye derslerini Bernar Vaspicel, hariciye kliniği ve dersleri Kostantin Karatuduri ve Serandi Bey tarafından verilmekteydi.

1262'de (H.) (1845) Dr. Bernard'dan sonra Tıphâneye müdür olarak İspiçel'in tayin edildiğini görüyoruz. Daha sonra mektebin idâdî kısmı ayrılmıştır. Mektep 5 yıllık meslekî eğitim ve 1 yıllık tatbikatlar olmak üzere 6 yıl olarak belirlenmiştir (1854). Bu arada eğitim ve öğretimin kalitesini yükseltmek üzere yurt dışından bazı

²² Rıza Tahsin, s. 25.

muallimlerin getirildiğini de görüyoruz. Bunlar arasında Viyanalı Rigler, Parpalok, Antoin Chalier'nin adlarını sayabiliriz.²³ Tıp Fakültesinin öğretim programı ise aşağıda gösterildiği gibi belirlenmişti:

I. Sınıf	II.Sınıf
Kimyâ-i gayri uzvî	Nebâtât
Hikmet-i Tabîiyye	Kimyâ-i uzviyye ve fenn-i ispençiyârî
İlm-i arz ve maden	Fenn-i teşrih
Akâid-i diniyye	Akâid-i dîniyye
Fransızca	Fransızca
III. Sınıf	IV. Sınıf
Fenn-i teşrih	Fenn-i tedavî ve müfredât-ı tıb
Tahlilât-ı kimyeviyye	Hıfzısıhhat
İlm-i hayvânât	Ameliyât-ı cerrâhiyye
Menâfiül-a'zâ	Emrâz-ı Umûmiye
Akâid-i diniyye	Akâid-i dîniyye
Fransızca	Fransızca
V. Sınıf ve VI. sınıf	
Emrâz-ı dâhiliyye	
Emrâz-ı hariciyye	
Fenn-i kîbâle ve seririyyât-ı vilâdiyye	
Teşrih-i marazî	
Emrâz-ı etfâl	
Emrâz ve seririyyât-ı uzniyye	
Emrâz-ı asabiyye	
Bakteriyoloji	
Tıp kanunu	
Dâu'l-keleb	
Emrâz-ı seririyyât-ı ayniyye	
Seririyyât-ı dâhiliyye	
Seririyyât-ı hariciyye	
Seririyyât-ı mütevvâ-i dâhiliyye	
Seririyyât-ı mütenevvia-i nisâiyye	
Seririyyât-ı mütenevvia-i ayniyye	
Seririyyât-ı cildiyye ve efrençiyye. ²⁴	

²³ Besim Ömer (Akalm), *Nevsâl-i Âfiyet*, cilt 1, İstanbul 1310, s. 54.

²⁴ Aynı eser, 64-65.

1852 yılında Meclis-i Vâlâ azası olan Cemalettin Efendi Mekteb-i Tıbbiye nazırlığına gelmiştir. O tıp fakültesinin öğretim dilinin yabancı dil olup olmaması konusuyla ilgilenmiştir. Netice olarak 1855'de Arapça, Farsça ve Türkçe öğretmek üzere bir sınıf teşkil edilmişse de daha sonra bu sınıf kaldırılmıştır. Ancak konu ile ilgili başlatılmış olan bu çalışmalar durmamıştır, tersine bu yönde önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Örneğin bazı hekimler Türkçe bir tıp terminolojisinin oluşmasında yardımcı olmak üzere bir *Tıp Kâmûsu* tertip etmişlerdir. Bu kamusu çıkaranlar arasında Kııımlı Aziz, Vahid, Hüseyin Remzi, Servet, İbrahim Lütfi, Bekir Sıtkı'nın adlarını sayabiliriz. Bu çabalar sırasında zaten mevcut olan yabancı dilden Türkçeye çeviri faaliyetinin de daha yoğunlaştığı görülmektedir. Burada tez şu idi: öğretim ve eğitim dilinin yabancı dilde yapılması yerine, çağdaş bilimsel eserler Türkçeye kazandırılacak, böylece Türk bilim adamı yurt dışındaki bilimsel faaliyetlerden haberdar olabilecekti, onları izleyebilecekti. Eğitimin Türkçe olarak yapılması isteği ve bu konu üzerinde ısrarla durulması yeni bir tıp fakültesinin açılmasına sebep olmuştur : Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne (1870).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle Mülki Tıp Fakültesinin açılışı sırasında ve açılışından sonra tıp eğitimimiz açısından, önemli olaylar olduğu bir gerçektir. Tıp eğitimimiz, yukarıda bir iki örneğini de zikretmiş olduğumuz gibi, zaman zaman önemli değişmelere konu olmuş; yeniden ele alınıp, düzenlenmiş, çağdaş seviyeye getirilmeğe çalışılmıştır. Ancak biz tıp eğitimimiz konusunda vermiş olduğumuz açıklamaları burada noktalararak biraz da ele almış olduğumuz zaman kesimi içinde yer alan belli başlı hekimlerimizden söz edelim.

19. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş olan hekimlerimiz arasında Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi, Mustafa Behçet Efendi, Birgivi-zâde Mehmet Nuri, Hayrullah Efendi, Kııımlı Aziz Bey, Ahmet Remzi Paşa gibi hekimlerimizi sayabiliriz.

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz hekimlerimizden Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi'yi ele alarak inceleyelim. Şânîzâde çok yönlü verimli olmuş bir hekimimizdir. O sadece bir hekim olarak değil bir tarihçi olarak da ülkesine hizmet etmiştir.

Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi 1771 yılında İstanbul'da doğmuştur. O daha sonra Süleymâniye Tıp Medresesinde tahsilini

yapmıştır. Hekimbaşı Numan Naim Efendi onun hocaları arasında yer almaktadır. O, aynı zamanda, mühendishanede de tahsil etmiştir. Onun 1200 (H.) 1786 yılında Eyüp Sultan Mahkemesine kadı olarak tayin olduğunu görüyoruz. Bu görevinde, görev gereği iki yıl kaldıktan sonra, Çorlu Medresesine müderris olmuştur. 1233H./1817'de Haremeyn evkaf müfettişliğine atanan Şânîzâde 1820'de II. Mahmut tarafından vakanüvistliğe getirilmiştir. O, 1825'de Tire'ye sürgün olarak gönderilmiştir, ve orada sürgündeyken 1826 yılında vefat etmiştir.

Şânîzâde bilgili, kültürlü bir hekimdir; o, Arapça, Farsça, İtalyanca, ve Fransızca biliyordu. Onun telif eserlerinin yanı sıra, yabancı dillerden yapmış olduğu çeviriler bize bunu ispatlamaktadır.

Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi'nin ilkin tıbbın dışında kalan çalışmalarından bahsedelim. Bunlar arasında en önemli olanı tarihle ilgilidir. O, vakanüvis olarak, II. Mahmut'un cülûsundan, yani 1808'den 1821'e kadar geçen olayları ayrıntılı bir şekilde yazmıştır. Bu çalışma 4 cilt olup, *Şânîzâde Tarihi* diye anılır. (*Tarih-i Şânîzâde*, 4 cilt, İstanbul, 1290 (H.) (1873).

Onun edebiyatla ilgilendiği bilinmektedir. *Divân-ı Eş'âr* adlı eserinin bir nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesi T.Y. 1352 numarada bulunmaktadır. Eser onun rübai, gazel, kaside vs. şeklindeki şiirlerini ihtiva etmektedir.

Şânîzâde Mehmet Ataullah'ın çeşitli bilimsel eserleri arasında matematikle ilgili olarak III. Selim için Fransızcadan çevirdiği Charles Bossut'nun *Cours Complet de Mathématique* adlı eserinin çevirisini zikredebiliriz.

Onun coğrafya ile ilgili olarak *Müfredât-ı Külliyye fî Sevâl-i Bahriyye* eseri ve askerlikle ilgili olarak *Vesâyânâme-i Seferiyye* adlı bir eseri vardır. Bu son eser de çeviri olup, Friedrich'in (1740-1786) askerlik üzerine yazdığı bir eserdir. Eser 1823'de Mısırda basılmıştır.

Şânîzâde devrinde yaşamış diğer bilim adamları gibi, Batı dünyasındaki bilim ve kültür faaliyetlerinin etkisi altında kalmış, onun üstünlüğünü, ileriliğini ve pratik başarısını kabul etmiştir. Yabancı dil bilmesi onun bu ilgi duyduğu dünyayı öğrenmesinde yardımcı olmuştur. O, yararlandığı eserler arasında faydalı olacağına inandıklarını Türkçeye çevirmiştir. Bunlardan tıp dışında olanları yukarıda zikrettik. Tıpla ilgili olanlardan birisi Anton von Stoerk'in

(1731-1803) *Medizinisch Praktischer Unterricht für die Feld und Landwundaerzte der Österreichischen Staaten* (Viyana, 1776) (Avusturya Memleketleri Askerî ve köy hekimleri için pratik-tıbbî öğretim) adlı Çevirisidir. Şânîzâde, eseri onun İtalyanca çevirisinden (*Instrozione Medico-Practica ad uso di Chirurgia Civile e Militare Opera*, Venedik 1778) Türkçeye aktarmıştır. Eserin Latince ve Hollanda dilinde çevrilerinin bulunması bize onun Avrupada yaygın bir şekilde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Eseri, Şânîzâde *Miyârü'l-Etibbâ* adıyla çevrilmiştir. Eser, Avusturya askerî ve köy hekimleri için öğütler vermektedir.²⁵

Bu dönemde yapılmış olan birçok çeviri eserlerde olduğu gibi, *Miyârü'l-Etibbâ* da adı geçen eserin tam bir çevirisi değildir. Eserde insandan insana çiçek aşısı, yani variolisation yerine Jenner'in 1798'deki buluşu olan vaccination, yani inekten insana aşı usulü verilmiştir. Bilindiği üzere, Türkiyede çok eski tarihlerden beri çiçek aşısı uygulamasıyla karşılaşılmaktadır. Bu uygulamaya göre, insan çiçeğinden alınan ve ceviz kabuğu ya da başka bir yerde saklanan çiçek püstüllerinin kabukları, sağlam insana aşılansarak hastalığın daha hafif geçmesi sağlanıyordu. Konuyla ilgilenen Lady Montague bu aşı usulünü Avrupaya yazmış olduğu bir mektupta anlatmıştı (1717). 1721'de İngiltere'de çiçek salgın halinde görülmüştür. Konuyla ilgili araştırma yapan Jenner, insan yerine inekten alınan püstül kabuklarının, insana aşılandığında, o insanın hastalığı daha hafif geçirmiş olduğunu tesbit etmişti (*An Inquiry into the Causes and Effects of Variolea Vaccinea, a Disease Discovered in some Western Countries of England, Particularly Gloucestershire and Known by the Name of the Cow Pox*).²⁶

Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi, onun bu buluşundan haberdar olan bir kişi olarak, daha önce ülkesinde uygulanan insandan insana aşı yerine (variolisation) inekten insana aşının (vaccination) yapılmasının daha yararlı olduğunu söyler. Çünkü variolisation bazen tehlikeli olabiliyordu. O, bundan dolayı halkın vaccination yöntemi ile aşılanacak olursa, daha yararlı olacağını ifade etmiştir.

²⁵ Uzluk, Feridun Nafiz, *Şânîzâde Mehmet Ataullah (14 Mart 1951 Tıp Bayramı dolayısıyla)*, Ankara 1951, s. 7.

²⁶ Fulton, John, *Vesalius Four Centuries Later, Medicine in the Eighteenth Century*, Kansas (USA), 1951, s. 46.

Şânizâde Mehmet Ataullah Efendi'nin en önemli eseri *Hamse*'sidir. O, İbn Sînâ'nın meşhur tıp eseri *El-Kânûn*'un beş cilt olmasından ilham alarak, kendi eserini de beş konuya ayırıp, Hamse adını vermiştir. Bu eser üç yılda basılarak 1820'de tamamlanmıştır. Eserin 18 ayar altınla tezhip edilmiş bir nüshası Sultan II. Mahmud'a takdim olunmuştur. Eser basılmış ilk Türkçe tıp eseri olarak da önem taşımaktadır.

Eserin birinci cildi anatomi ile ilgili olup, *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrihi A'zâi'l-İnsân* adını taşımaktadır. Bu eserde kemiklerden başlamak üzere vücudun çeşitli kısımları ele alınarak, ayrıntılı bir şekil de onların anatomik yapıları açıklanır. Bu kısımda ilgimizi çeken noktalardan biri, 3 renk üzere (yani siyah, kırmızı ve mavi) renklendirilmiş anatomik şemalardır. Bunlar modern anatomi şemalarına benzer; konu ile ilgili kısımlara yerleştirilmişlerdir. Toplam sayısı 56 tanedir. Eser modern anatomiye olduğunca, Türkiyede tanıtmayı amaçlayarak ve Avrupadaki örnekleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Eserin ikinci kısmı *Usûlü't-Tabî'a* (fizyoloji) kısmıdır. Eserin bu kısmında tabii kuvvetler, nefsânî kuvvetler, hayâtî kuvvetler olmak üzere canlılığı temin eden 3 ana kuvvet ayrılır ki bu ayırım bize klasik tıpta zikredilen 3 ana kuvveti hatırlatmaktadır. Daha sonra ilkin sindirim sistemi olmak üzere (burada ayrı ayrı çiğneme, yutma, mide ve bağırsakların hareketleri ele alınmıştır), ürogenital sistem (böbrekler, mesane ve genital sistem), solunum sistemi, hareket sistemi, kan dolaşımı ve kalp hakkında bilgi verilir. Örneğin kandan bahsederken o, "kan akıcı tabiatında bir maddedir; muhtelif tabiatındaki maddelerden meydana gelmiştir; bedeninin her bir cüzünü beslemek, ihya etmek gücüne sahiptir. Ve kanda iki cüz vardır ki onlardan biri teksir ve teksif eden cüzdür ve biri de sütün suyu gibi olduğundan *cüz-ü mai'l-cebenî* dedikleri cüzdür. Bunlardan biri koyu ve sabit ve kırmızı renklidir, ve diğeri su ve sarımtırak renktedir. . . süt suyu gibi olan kısmıdır, ve mikroskopla bakıldığında kanın küre kısımlarından mürekkep olduğu farkedilir, ve bu kürecikler bir saf (tabaka) ince akıcı maddenin içinde yüzerler ve bu kırmızılar yuvarlaklıklarını değiştirmezler, lâkin ince damarlarda onlar beyzî şekil alırlar ve bu ince damarlarda onların rengi de kırmızımtırak olur ki buna pembe diyoruz.²⁷

²⁷ Şânizâde Mehmet Ataullah, *Hamse-i Şânizâde*, cilt 2, *el-Kitâb es-Şâni fi't-Tabî'ât ve hüve 'alâ Kısmeyn*, İstanbul 1820, s. 18.

Eserin üçüncü kısmı, yukarıda adını zikrettiğimiz Anton von Stoerk'ten çevrilmiş olan *Miyârü'l-Etibbâ*'dır.

Eserin dördüncü kısmı cerrahî ile ilgili olup, *Ķânûn el-Cerrâhîn* adını taşımaktadır. Eserin bu kısmı 1244H./1828'de basılmıştır. İçinde onun iki renkli resim bulunmaktadır. Eserin bu kısmında, genellikle Osmanlıca eserlerde görülen devrin büyüklere ve eserin yazılmasında destek ya da yardımı olmuş büyüklere teşekkür kısmından sonra, eserin dördüncü kısmı olduğu da belirtilerek, cerrahî ile ilgili bilgi verilir. Burada çeşitli cerrahî olaylar, örneğin şişler, yaralar, iltihaplar, tümörler, urlar ele alınıp açıklanır.

Hamse-i Şânîzâde'nin son kitabı *Mizânü'l-Edviye*'dir. İlaçlarla ilgili olan bu kısımda basit ve mürekkep ilaçlar olarak iki kısım halinde ilaçlar ele alınmaktadır. Basit ilaçlar bir tek maddeden meydana gelmiş ilaçlardır. Mürekkep ilaçlar ise karışımlardır. Bitkisel ilaçlarla ilgili bilgi verilirken, ilkin bitkinin anatomik yapısı ele alınmış, daha sonra onun hangi kısmının, ne şekilde ilaç yapımında kullanılabileceği açıklanmıştır. Daha sonra bu maddenin insana nasıl ilaç olarak verilebileceği ve de ne şekilde etkin olabileceği, yani onun tıbbî özellikleri ele alınarak açıklanmıştır. Bu arada kullanılan dozları da verilmiştir.

Şânîzâde'nin temiz bir Türkçe ile yazmış olduğu bu eseri devri ölçülerinde bir başarı olarak kabul edilmelidir. Bu kadar teknik bir konuyu o dilimize gayet güzel bir şekilde aktarmayı başarmıştır.

Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi'nin daha çok *Hamse*'sinin *Anatomi* kısmı meşhurdur. Burada, anatomi eseriyle meşhur olmuş bu bilim adamızdan sonra onunla aynı dönemde yaşamış, onun kadar meşhur olan bir başka hekimimizden söz etmek istiyorum. Burada söz konusu edilen hekim Mustafa Behçet Efendi'dir. Kendisinden, yeni tıp okulunun açılışı dolayısıyla söz edilmişti. Mustafa Behçet Efendi 1774 yılında İstanbul'da doğmuştur. O, bir hekim aileye mensuptur. Onun babası Hayrullah Efendi de hekimdi ve III. Mustafa'nın hükümdarlığı sırasında hekimbaşılık yapmıştı. Kardeşi ve yeğeni de onun yolunu izlemişler, ve hekimlik mesleğini seçmişlerdir.

Mustafa Behçet Efendi Süleymâniye Tıp Medresesinde tıp tahsil etmiştir. Okuldan mezun olduktan 7 yıl sonra onu sarayda, III. Selim'in başhekimi olarak görüyoruz. (1803). III. Selim reformist bir padişah idi, hattâ daha önce zikredildiği üzere, Batılı anlamda doktor yetiştirmek üzere, yeni bir tıp okulu açmağa cesaret

edemeyerek, Rumlar için açılmış bir okulda bir tıp şubesi açılmasını emretmişti. 1807'de III. Selim'in öldürülmesini takiben, Mustafa Behçet Efendi hekimbaşılıktan azledilerek Mısır Mollalığına tayin edildi. 1816'da Mustafa Behçet Efendi Mekke-i Mükerreme'ye tayin olundu; 1817 yılında yeniden hekimbaşılığa getirildi. Ancak bu görevden ikinci defa alınarak kardeşi Abdülhak Molla ile birlikte Keşan'a sürgüne yollandı. 1822 yılında, Hekimbaşı Halet Efendi'nin asılmasından sonra, üçüncü defa hekimbaşı olarak tayin edildi. II. Mahmut hem dirayetli hem de yenilik taraftarı bir hükümdardı. Onun zamanında açılmış olan yeni tıphaneye Mustafa Behçet Efendi nazır olarak tayin edildi. Onun kardeşi Abdülhak Molla da aynı okula muallim olarak tayin edildi. Okulun açılışından 7 yıl sonra Mustafa Behçet Efendi öldü. Sayın Prof. Dr. F. N. Uzluk onun şir-pençeden öldüğünü yazmaktadır.

Mustafa Behçet Efendi'nin idareci olarak ülkesine yapmış olduğu en önemli hizmet Tıphâne'nin açılmasında sarfettiği çaba ve bu okulun açılmasıdır. Böylece ülkemizde Batılı anlamda bir tıp eğitim ve öğretim müessesesi kurulmuştur. Daha sonra çeşitli düzenlemelerle günümüze kadar gelmiş olan bu kurum günümüz tıp eğitim ve öğretiminin temelini teşkil etmiştir.

Mustafa Behçet Efendi, bilime ve bilimsel çalışmalara önem veren bir insandı. Kendisi yaptığı çeviri ve yazdığı eserlerle bu konuda da çaba sarfetmiştir.

Onun belli başlı çevirileri arasında meşhur İtalyan hekim Marc Antoni Caldani'den yapmış olduğu *Fizyoloji Tercümesi* zikreülebilir. Bu eser Türkçe ilk fizyoloji eseridir. Mustafa Behçet Efendi eseri çevirmekle kalmamış, zaman zaman ilgili yerlerine eserin yazılmasından sonra konuyla ilgili çalışmaları da ilâve etmiştir; örneğin çeviride Fourcroy'nin kimya çalışmalarıyla ilgili olarak verilen bilgide de görüldüğü üzere. Mustafa Behçet Efendi'nin burada çevirdiği *Fisiologicae* adlı eser Avrupada bilim dünyasında belirli bir yeri olan bir eser olup, eserin çeşitli tarihlerde basılmış Latince ve İtalyanca nüshaları vardır.

Mustafa Behçet'in bir başka çevirisi *Firengi Risâlesi*'dir. Bu çeviri Johannes von Plench'in *Methodus nova et Facilis Argentum vivum Acquis Venera Labe Infedis Exhibendi* adlı eseridir (Viyana, 1776). Eserin muhtelif dillere çevirisi vardır, ancak Türkçeye çevirisinin İtalyanca nüshasından yapıldığı bilinmektedir.

Mustafa Behçet'in bir başka çevirisi de 18. yüzyılın önemli bilim adamlarından George Louis Leclerc Buffon'un (1707-1788), *Histoire Naturelle Générale et Particulière* adlı eserinin birinci cildinin ikinci kısmının çevirisidir. Çevirinin başında o, kitabın ikinci kısmı olduğunu belirtmiştir. O çevirisine *Ma'rifet-i Arz* adını vermiştir. Eserin bu cildi hayvan ve bitki örtüsünün mukayeseli bir şekilde ele alındığı kısımdır.

Mustafa Behçet Efendi'nin diğer bir çevirisi çiçek aşısı hakkındadır ve *Çiçek Aşısı Risalesi* adını taşır. O, Joseph Marshall'ın Jenner'in eserinden (*An Inquiry into the Causes and the Effect of the Variolae Vaccinae*) 1801'de yaptığı inek çiçeği ile ilgili çeviriyi Türkçeye çevirmiştir.

Mustafa Behçet Efendi'nin şimdiye kadar bahsettiğimiz yazıları, onun İtalyancadan yapmış olduğu çevirileridir. Eserlerin bazıları İtalyanca yazılmıştır. O bu eserlerin İtalyanca nüshalarını kullanarak onları Türkçeye kazandırmıştır.

Mustafa Behçet Efendi'nin telif eserleri arasında *Kolera Risalesi* adlı eseri vardır. Eserin yazıldığı tarihte henüz kolera mikrobu bulunmamıştı. Eserde kolera salgınları, onun arazları ve ondan nasıl korunabileceğimiz hakkında bilgi bulunmaktadır.

1831 yılında Mustafa Behçet hekimbaşılığı sırasında, bir karantina dairesi kurdurmuştur. İlk daimî karantina ise 1839 yılında Kuleli Askerî Kışlasında kurulmuştur.

Mustafa Behçet Efendi, *Ruhiye Risalesinde* süt çocuklarının yanaklarında görülen bir hastalıktan söz eder. Bu eseri o, Anton von Stoerk'ten yararlanarak kaleme almıştır. Anton von Stoerk'in burada sözkonusu eseri *Abhaltung von der Drohung der Kinderblattern*'dir.

Mustafa Behçet Efendi'nin yukarıda adı geçen çalışmalarının yanı sıra, *Hezâr-Esrâr* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eserinde o çeşitli ilaçlar ve bazı garip hikâyeler, âdetler ve ilaçlardan bahsetmiştir. Eseri kendisinden sonra Abdülhak Molla tarafından tamamlanmıştır. Bazı yazarlar, örneğin Adnan Adıvar, bu esere bağlı olarak Mustafa Efendi'yi değerlendirmeye çalışmışlardır. Halbuki yukarıda çeviri ve telif eserlerinden bahsettiğimiz Mustafa Behçet Efendi daha çok bir merak şeklinde topladığı bazı bilgileri bir araya getirerek meydana getirmiş olduğu bu eseriyle değerlendirilmemelidir.²⁸

²⁸ Kâhya, Esin, *Mustafa Behçet Efendi'nin 'Fizyoloji Tercümesi' Adlı Kitabı, Çağında Arupada ve Bizde Fizyoloji Çalışmaları ve Aralarındaki Bağlar*, Ankara 1976 (Basılmamış Doçentlik tezi).

Burada ele alacağımız diğer bir hekimimiz Birgivizâde Mehmet Nuri Efendi'dir. Birgivizâde Katıpzâde Mehmet Nuri, aslen Aydın vilayetinin Birgi kazasındandır. Daha küçük yaşta kaabiliyetini çevresindekilere kabul ettiren Mehmet Nuri tahsili için İstanbul'a gönderilmiştir. İlk tahsilinden sonra o, zamanın seçkin okullarından Dârü'l-Maarif Mektebine gitmiştir. Bu okulu bitirdikten sonra, kişisel isteği ile Tıphâneye (Askerî Tıp Okulu) girmiş ve 1274H./1857-1858 yılında kol ağası rütbesiyle okulu bitirmiştir.

O yıl Türk tıp tarihi açısından çok önemliydi. Çünkü açılışından beri Fransızca olarak öğretim yapan okul, öğretim dilini Türkçeye çeviriyordu, yani ana dili ile öğretim yapılması kararı alınıyordu. Ancak yabancı dilin meslekî bilginin elde edilmesindeki etki ve önemine dayanarak, okulda öğretim görevini üstlenecek kişilerin çoğunun Fransızca ve Osmanlıcanın esaslarını bilmeleri şartı aranıyordu. Fransızca'yı çok iyi bilen Birgivizâde Mehmet Nuri Mekteb-i Şâhâne'ye ilm-i emrâz-ı hâriciyye muallim muavini olarak atandı. O, ayrıca yeni açılan Mülkî Tıp Fakültesinde menâfiü'l-a'zâ ve emrâz-ı hariciyye derslerini veriyordu. Bu görevlerinin yanı sıra, aynı okulda seririyât-ı cerrâhiye muallimliğini de yürütüyordu. Biz onun Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmâni'nin kurucularından olduğunu biliyoruz. Tıphânedeki derslerin Fransızca verilmesinden vazgeçilip, Türkçe verilmeğe başlanması, büyük tepkilere yol açmıştır. Birgivizâde yazmış olduğu yazılarla ve sözle sürekli olarak Türkçe eğitim ve öğretimin gerekli olduğunu anlatmağa çalışmıştır; hattâ tıp eğitiminde yararlı olacağına inanarak bir tıp lughatını de çevirmeğe başlamışsa da ömrü vefa etmemiştir. O öldüğünde henüz 39 yaşında idi.

Birgivizâde Mehmet Nuri'nin muhtelif eserleri vardır. Bunlardan biri *Menâfiü'n-Nâs*'tır. Eser iki cilttir. Eserin sonundaki kayıtlar onun Fransızcadan Sultan Abdülaziz Han için çevrilmiş olup, birinci cildinin 1289'da (H.) (1872) tamamlandığını söylemektedir. Eserin ikinci cildi 1291'da (H.) (1874) tamamlanmıştır. Eserin yazarı Beclard'dır. Eser fizyoloji konusunda yazılmış bir el kitabı niteliğindedir. Birgivizâde ise eseri Tıp Fakültesi öğrencileri için Fransızcadan Türkçeye çevirmiştir. Eserin gerekli yerlerine konu ile ilgili şemalar konmuştur. Bunlar eserdeki fizyoloji deneylerinin köpek, eşek ve kedide yapılmış olduğunu bize göstermektedir. Eserde görme fonksiyonu ile ilgili olarak renk görme konusunda yapılan açıklamalar ilginçtir. Eser sindirim bahsiyle başlar genital sistemle son bulmaktadır.

Çevirinin sonunda onun bu çabasını meth eden Zeynelâbidîn-zâde Seyyid Aslan Efendi'nin Farsça şu dörtlüğü yer almaktadır:

قاریا بر مکن قهر عتاب
 کر خطایی رفته باشد در کتاب
 آن خطایی که شود تصحیح کی
 از کرم والله اعلم بالصواب²⁹

Onun *Rehnumâ-i Kavâbil* adlı eseri ise Lucien Pénard'dan çeviri olup, eser bir embriyoloji kitabıdır. İçinde embriyonun teşekkülü, doğum ve kadın genital organları konusunda bilgi bulunmaktadır. Bu eser çevirmenin ölümünden sonra da tekrar tekrar baskısı yapılarak Tıp Fakültesinde kullanılmıştır.

Onun bir başka çevirisi ise öğretim konusu ile ilgili olan, cerrahî konusundadır. Bu çeviri *İlm-i Emrâz-ı Cerrâhiyye* olup, J. A. Fort'dan çeviridir (2 cilttir İstanbul, 1291) (1874).

Onun kendi kaleme aldığı eserlerden birisi *Nüzheti'l-Fühüm fi Tahlil es-Sümûm* (İstanbul, 1285, 1866), adlı kimyasal maddeler, zehirler, panzehirler konusundaki eseridir. Birgivîzâde'nin yukarıda fizyoloji ile ilgili çevirisi ve diğer çeviri ve telif eserlerinin yanı sıra çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1292'de (H.) (1875) kaleme almış olduğu *Fizyoloji Tatbikatı*'dır. Burada o, fizyolojinin ne olduğunu tanımlar, fizyoloji bilmenin ne gibi yararlar sağlayabileceğini anlatmaktadır. İkinci makalesi *Manzara-i Fizyolojiyye*'de ise o perhiz dolayısıyla vücut fonksiyonlarında ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini anlatmaktadır. Ona göre, belirli ölçüde yapıldığı takdirde perhiz zararlı olmayabilir. Ancak o sınır aşıldığında ölüme sebep olabilir.

Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma hareketleri sırasında yaşamış, ve bu yenilik hareketlerinde katkısı bulunanlardan birisi de Hayrullah Efendi'dir. Hayrullah Efendi yukarıda ele aldığımız hekimlerimizden birçok yönlerden farklılık gösteren bir bilim adamımızdır. O Birgivîzâdeden farklıdır, çünkü Birgivîzâde sadece mesleği ile ilgilenmiştir; kısa ömründe bu yüzden de çok verimli olabilmıştır. Amcası Mustafa Behçet Efendi ise mesleği ve idarecilikle ilgilenmiştir. Onunla (amcasıyla) hemzaman olan Şânîzâde ise belki birçok yönleriyle Hayrullah Efendi'ye en ziyade benzeyen bir bilim

²⁹ Beclard, *Menâfiü'n-Nâs*, çeviren Birgivîzâde Mehmet Nuri, İstanbul 1291.

adamımızdır. Çünkü o da tarih ve edebiyattan hoşlanmıştır. Bu uğraşları ve hekimlik mesleğinin yanı sıra, amcası Mustafa Behçet Efendi gibi çeşitli idarî görevler de üzerine almıştır. O Abdülhak Molla'nın oğlu ve daha önce zikredildiği üzere Mustafa Behçet Efendi'nin yeğenidir. Hayrullah Efendi İstanbulda doğmuştur. Babası ve amcası gibi hekimlik mesleğini seçmiştir. 1848'den sonra, yukarıda da işaret edildiği üzere, çeşitli idarî görevler almıştır. Biz onun 1848'de Maarif Meclisi azalığına, 2 yıl sonra Mekteb-i Umumiye nazırlığına getirildiğini ve 1857 yılında da Maarif müsteşarı olduğunu görüyoruz. O 1858 yılında ilkin Tıphâne nazırı vekili, ve sonra da Tıbbiye nazırı olmuştur. Bu görevini müteakiben, 3 yıl sonra altıncı daire reisliğine ve 1864'de Vâlâ azalığına gelmiştir ve aynı yıl Tahran büyük elçisi olarak atanmıştır. O, 2 yıl sonra son görev dolayısıyla atanmış olduğu Tahran'da ölmüştür.

Hayrullah Efendi'nin tıp dışında verimli olduğu saha tarih olmuştur; O, 18 cildi basılmış olan bir Osmanlı tarihi yazmıştır. Aynı zamanda edebiyata da çok düşkündü. Onun bazı şiirleri bulunmaktadır. O, meşhur şair Abdülhak Hamid'in babasıdır.

Hayrullah Efendi'nin tıpla ilgili çalışmaları arasında *Maḳâ-lât-ı Tıbbiyye* adlı eseri vardır, Eser 1253'de (H.) (1843) İstanbulda basılmıştır. Bu tarihlerde henüz Hayrullah Efendi hareketli idarî hayatına başlamamıştır.

Hayrullah Efendi'nin bu baskı eseri dışında basılmamış olan hıfzıssıhha ile ilgili bir başka eseri de vardır. *Sıhhatnümâ-i Etfâl* adını taşıyan bu eser 148 Ali Emiri (tıb), Millet Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserde çocuklarla ilgili hıfzıssıhha kaideleri, çocuk bakımı konuları işlenmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda söz konusu ettiğimiz dönemde yaşamış olan ve Kırımlı lakabıyla bilinen Aziz İdris Bey'den de söz etmek istiyorum. Aziz İdris (1840-1878) Tıp Fakültesi mezunlarındandır. O aslen Kırımlı olduğu için Kırımlı diye tanınıyordu. Aziz İdris Bey Tıphânede kimya ve dahiliye dersleri vermiştir. O Mülki Tıp Fakültesinde de görev yapmış, hattâ bir süre orada müdür olarak da idarecilik yapmıştır.

Kırımlı Aziz İdris Bey, Vâhid, Hüseyin Remzi, Hüseyin Sabri, Emin, Servet, Nedim Beyler ve Hoca Salih Efendi, Ahmet Ali, İbrahim Lutfi Paşalarla birlikte 1865'de kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucu üyeleri arasındadır. Bu cemiyetin kurulması

padişahın fermanı üzerine gerçekleştirilmiştir. Cemiyetin amacı yabancı dilde yazılmış olan tıp eserlerini Türkçeye kazandırmak, bu konuda çalışanları maddî ve manevî olarak desteklemektir. Çeviri yapanlara belli bir miktar para ödenmekteydi. Aziz İdris Bey bu Cemiyetin kurulmasında faal bir rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda bir müddet bu cemiyetin reisliğini de yapmıştır.

Kırımî Aziz İdris Bey, Marko Paşa ile birlikte Rus Harbi sırasında askerlerimize yardımcı olmak üzere, *Hilâl-i Ahmer* (Kızılay) Cemiyetinin kurulmasında öncülük etmiştir. Çalışkan, başarılı, yurdunu seven bir hekim olan Kırımî Aziz İdris Bey, Birgivizâde gibi genç yaşta ölen hekimlerimizdendir. O, 38 yaşında ölmesine rağmen, bu kısacık ömre birçok bilimsel çalışmaları, idarî ve eğitim faaliyetlerini sığdırmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz faaliyetlerinin yanı sıra, Aziz İdris'in *İlm-i Emrâz-ı Umûmiye* adını taşıyan İstanbul, 1288H. tarihinde basılmış bir eseri de vardır. Bu eser adından da anlaşılacağı üzere, hastalıklarla ilgilidir. İlk eserinde çeşitli hastalık sebepleri anlatılır, belirtileri verilir; hastalık sebepleri genel olabilir, özel olabilir. Hastalık arazları ise göz, yüz, cilt, seste teşhis edilebilir.

Eserde sık sık Fransız tıbbının etkilerini gösteren işaretlere rastlanır. Örneğin bazı organ hastalıklarında Paris Tıp Fakültesi hastanelerindeki tedavi şeklinin ne olduğu verilerek, yazar kendi tedavisini aynı temel üzerine kurar. Yine zaman zaman meşhur Fransız hekimlerinden söz edildiği, onlardan alıntuların yapıldığı görülmektedir.

Kırımî Aziz İdris Bey bu kitabını neden yazdığını açıklarken 'Mekteb-i Mülkiye'de kimya ve emrâz-ı umumî derslerini verdiğim için, bu yolda yazılmış bulunan eserlerden yararlanarak, öğrencinin faydalanması için bu eseri yazdım'der.³⁰

Kırımî Aziz İdris'in diğer bir eseri *Kimyâ-i Tıp* adını taşır; bir nevi biokimya kitabıdır, ya da eski tabiri ile hayatî kimya kitabıdır. Yazar, yukarıda söz konusu olan eseri gibi, bu kitabını da öğrenciler için, onlar yararlansın diye kaleme almıştır. Bu nokta dikkate alınarak öğrenciye konu ile bilgi aktarılmağa çalışılmıştır.

Burada ele almak istediğimiz bir başka hekimimiz de Mustafa Hami Bey'dir. Mustafa Hami Bey, Tıp Fakültesinin yetiştirmiş olduğu hekimlerimizdendir. O, mezun olduktan sonra, Hicaz tabip-

³⁰ Kırımî Aziz İdris, *İlm-i Emrâz-ı Umûmiye*, İstanbul 1288, s. 2.

liğinde bulunmuştur. Daha sonra, askerî şûra azalığı da yapan Mustafa Hami Bey, çalışkan, zeki, faziletli bir kişi idi. Onun birçok kıymetli eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları tıp ile ilgilidir; bazıları da tıp dışında konularda kaleme alınmıştır. Bu ikinci gruba giren eserler arasında *Afrika Seyahatnamesi* ve *Fezâil-i Askeriyye*'yi sayabiliriz.

Onun tıpla ilgili eserleri arasında *Menâfiü'n-Nâs*, *Menafiü'l-İnsân*, *Hıfz-ı Sıhhat*, *Panzehir-nâme*, *Sıhhatnümâ-i Kebîr* adlı eserlerini sayabiliriz. Bunların hemen hepsi koruyucu hekimlikle ilgilidir. Onun tıpla ilgili eserlerinin yanı sıra, kimya ve botanik konularında, yani tıbbı yardımcı olan disiplinlerle ilgili eserleri vardır. Kimya kitabı ve *İlm-i Nebâtât* eserleri bu gruptaki eserlerine verebileceğimiz örneklerdendir. Onun buraya kadar söz konusu ettiğimiz bütün eserleri basılmıştır.

Mustafa Hâmi Bey'in bir de basılmamış olan eserleri vardır. *Tayyib-i Kasdaydan* adlı eserinin yazma nüshası 144 (tıb) Ali Emiri, Millet Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Burada son olarak ele almak istediğimiz hekimimiz Ahmet Remzi Paşa'dır. O, Rodoslu olduğu için genellikle Rodoslu ünvanıyla anılır. 1858 yılında Tıp Fakültesinden mezun olmuş olan Ahmet Remzi, daha sonra uzun yıllar muallim olarak Tıp Fakültesinde hizmet vermiştir. Buradaki hizmetleri karşılığı ferik (tümgeneral) rütbesine kadar yükseltilmiştir.

Ahmet Remzi Paşa, özellikle Tıp Fakültesinde öğretimin Türkçe yapılması konusunda, Aziz İdris Bey gibi, ciddi bir şekilde çalışmış, ve bu gaye ile kurulmuş olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'de faal bir üye olarak hizmet vermiştir. Hattâ o, bir ara bu cemiyetin reisliğini de yapmıştır. Ona göre, tıp eğitiminin yabancı dilde yapılması gereksizdi; yabancı dilde eğitimin yerine, ana dilde eğitim yaptırılmalıydı. Çağdaş bilgi ise yapılan çevirilerle ve de konu ile ilgili hazırlanacak el kitapları ve de sözlüklerle rahatlıkla sağlanabilirdi. O bu konuya yardımcı olmak üzere çeşitli Fransızca eserleri Türkçeye çevirmiştir. Bunlardan bir tanesi *Müfredât-ı Tıb ve İlm-i Tedâvi* adını taşır. Bu kitap 1288'de (H.) 1871 İstanbul'da basılmıştır. Eser tipik bir biokimya kitabıdır; iki cilttir. Ele alınan maddelerin ilkin kim tarafından kullanılmış olduğu, terkibi, başka maddelerle yapmış olduğu bileşikler, tıbbi yönden gösterdiği özellikler ele alınıp açıklanmıştır; örneğin alkolle ilgili olarak verilen bilgide olduğu gibi.³¹

³¹ Ahmet Remzi, *Müfredât-ı Tıb ve İlm-i Tedavi*, İstanbul 1290, c. 1, s. 166.